

В.Б. Гошилик

Синоніміка стійких дієслівно-іменних сполук

Стійкі дієслівно-іменні сполуки складають значний прошарок у системі номінативних одиниць сучасної української мови.

Вони являють собою органічне поєднання дієслівного компонента з переосмисленим первинним значенням (зв'язаним значенням) та іменникового компонента, що несе основне смислове навантаження. Дієслівний компонент виконує функції граматичного центру, а іменникова складова (у переважній більшості випадків вона етимологічно пов'язана з синонімічним сполуці дієсловом) формує семантичне ядро сполуки: *висловлювати побажання, ставити вимогу, давати згоду, знаходити порятунок, приймати рішення, вести боротьбу, давати доручення, здійснювати трансформацію* тощо (дієслівний компонент не називає дію (процес чи стан), а лише вказує на наявність та характер протікання цієї дії, вираженої іменниковим компонентом сполуки).

Володіючи повним набором властивостей та функцій, притаманних дієслову, стійкі дієслівно-іменні сполуки вступають у системні відношення із однослівними дієслівними еквівалентами та між собою, вибудовуючи різного роду семантичні парадигми – синонімічні ряди та антонімічні пари, як-от: *досліджувати – здійснювати/робити/проводити дослідження; заспокоювати, викликати/вселяти спокій – непокоїти, викликати/вселяти неспокій; уповноважувати, надавати повноваження – набувати повноваження* тощо.

Саме проблеми синонімічності стійких дієслівно-іменних сполук складають об'єкт дослідження даної статті.

Питання синоніміки стійких дієслівно-іменних сполук належать до найменш вивчених, хоч у низці статей та дисертаційних досліджень (здебільшого представників зарубіжного мовознавства) ці питання в тій чи іншій мірі піднімалися [1; 2; 6; 8; 10; 11; 12; 13; 14; 16]. Не отримали належного висвітлення аспекти специфіки поведінки досліджуваних сполук у семантичній

структурі речення, характер їх номінації у зіставленні з синонімічними дієсловами, зокрема на матеріалі сучасної української мови.

Синонімія¹ традиційно трактується як “тип семантичних відношень мовних одиниць, що полягає у повному чи частковому збігові їх значень” [7:446]. Синонімічність передбачає “диференціацію відтінків лексичного і граматичного значення, розходження в експресивно-стилістичному та модальному забарвленні, відмінності у дистрибуції та частотності” [5:19].

Стосовно стійких дієслівно-іменних сполук можна говорити про синонімічність їх дієслівному еквіваленту та однотипним сполукам, своєрідність семантики яких визначається як іменниковим, так і дієслівним компонентами.

Наявність синонімічного однослівного еквівалента стійкої дієслівно-іменної сполуки визначається наявністю однокореневого дієслова, від якого утворено іменник, що входить до складу сполуки². Якщо відправним пунктом зіставлення вважати стійкі дієслівно-іменні сполуки, можливими є два варіанти:

1) Дієслівно-іменна сполука має синонімічну пару у вигляді однокореневого дієслова, як-от: *виступити із закликом – закликати, робити шкоду – шкодити, наводити доказ – доказувати* тощо.

2) Дієслівно-іменна сполука не має лексичного синоніма, наприклад: *грати роль, мати місце, робити гімнастику* тощо.

Специфіка семантики стійких дієслівно-іменних сполук, що полягає в послабленні лексичного значення дієслівного компонента, внаслідок чого смислове навантаження падає на іменник, сприяє тому, що при поєднанні одного й того ж іменника з різними дієсловами, що не є синонімами між собою, утворюються сполуки, синонімічні одна одній. Наприклад: *Ні хвороби, ні всякі*

¹ Термін “синоніміка” застосовується до сукупності синонімів тієї чи іншої сфери мови, терміном “синонімія” позначається відповідна властивість мови.

² Специфіку характеру етимологічного зв'язку та первинності елементів опозиції “іменниковий компонент стійкої дієслівно-іменної сполуки – синонімічне дієслово” досліджували М.М. Шанський [15], Л.В. Шубіна [16] та ін.

там бацили **не мали** на нього **жодного впливу**; шлунок робив як машина (Г. Хоткевич) – “Моржування” **справляє винятково великий вплив** на імунну систему людини (З газети). Самі по собі дієслова *мати* і *справляти* не є синонімами, а сполуки *мати вплив* та *справляти вплив* синонімічні одна з одною та з дієсловом *впливати*: *Вважається, що наше світило генерує біоактивне випромінювання, яке безпосередньо **впливає** на біологічні процеси* (З газети).

Деякі іменники можуть складати семантичне ядро серій сполук, що знаходяться між собою у синонімічних відношеннях: *ставити, порушувати, вносити, піднімати, торкатися **питання**; винести, оголосити, записати, вліпити догану*.

Інші синонімічні паралелі можуть виникати на основі синоніміки іменникових компонентів досліджуваних сполук. Пор., наприклад: *Я ще не знав правил і тому, як мені здавалось, **не робив помилку*** (О. Довженко) – *Він почував, що справді **зробив ляпсус**, не подумавши про присутність управителя* (І. Кулик). Заміна іменникового компонента сполуки *помилка* словом *ляпсус* є засобом створення додаткового стилістичного ефекту (іронічного відтінку), зумовлюючи вживання останньої сполуки в розмовному мовленні, художній літературі та окремих жанрах публіцистики.

Актуальним залишається питання існування повних (абсолютних) синонімів, тобто таких компонентів синонімічного ланцюга, взаємозаміна котрих у будь-якому контексті не призводить до зміни якості мовної комунікації.

Оскільки стійкі дієслівно-іменні сполуки “виникли не як лексичний дублет відповідного дієслова, а як один із прийомів позначення дії, стану та процесу” [4:47], а завдяки дієслівному компоненту “мають експресивне забарвлення і виражають різного роду семантичні та стилістичні відтінки (повноти охоплення, інтенсивності протікання, становлення, припинення, продовження, виявлення, прояву, модальності тощо)” [17:9], серед них рідко зустрічаються

повні синоніми³ типу *критикувати – висловлювати критику, облікувати – здійснювати/вести облік, помилятися – робити помилку, допомагати – надавати допомогу, подорожувати – здійснювати подорож*. Пор., наприклад: *Нерозв’язана загадка цікавить*, *навіває жаль або тугу* (І. Франко) – *Нові знайомі здавались їй надзвичайними і тим викликали до себе гостру цікавість* (П. Козланюк). Взаємозаміна предикатів *цікавити* та *викликати цікавість* у наведених контекстах не зазнає жодних перешкод з позицій семантико-стилістичної характеристики дії.

Більшість стійких дієслівно-іменних сполук, як вже зазначалося, виражають додаткову характеристику дій (процесів, станів), відсутню у семантиці відповідних дієслівних еквівалентів.

Загалом, зіставлення досліджуваних сполук та синонімічних їм дієслів можна здійснити за такими критеріями: 1) семантика, 2) синтагматика, 3) стилістична маркованість.

І. В семантичному плані можна говорити про розбіжність зіставляваних одиниць в обсязі семантики та різноманітності семантико-експресивних відтінків, що виражаються стійкими дієслівно-іменними сполуками.

На відміну від однослівних еквівалентів, котрим властива багатозначність, стійкі дієслівно-іменні сполуки мають здебільшого одне значення, у якому і складають синонімічну пару дієслівному відповіднику. Дієслово *відкривати*, наприклад, має 9 значень, а складає синонімічну пару сполуці *робити відкриття* лише в одному – “знаходити, виявляти щось дослідженням, вивченням чого-небудь”.

Завдяки дієслівним компонентам стійкі дієслівно-іменні сполуки компенсують свою однозначність здатністю виражати найрізноманітніші відтінки значень (якісна характеристика дії, вказівка на інтенсивність дії,

³ О.П. Мордвілко вказує на “відношення семантичної еквівалентності” досліджуваних сполук та співвідносних дієслів [9:85], котрі не виключають наявності **незначних** ознак, що дають додаткову характеристику позначуваним дії, процесу та стану. До таких ознак, якими можна “знехтувати”, відносяться стилістичне забарвлення та синтаксичні зв’язки з іншими мовними одиницями.

спонука до дії чи зумовлення певного стану, вказівка на початок, тривалість чи завершення дії, процесу, стану тощо).

На відміну від дієслівних синонімів, що констатують факт наявності певної дії (процесу, стану), стійкі дієслівно-іменні сполуки не тільки вказують на факт її здійснення, але й дають їй ту чи іншу додаткову характеристику чи оцінку. Наприклад: *Йому **кинули** в обличчя **звинувачення**, побудоване на **наклепі*** (Н. Рибак), – *А **перев'язки** вже не треба? Га?* – *запитав він* [Кармалюк], *палаючи у вогні гангрени і **обпікаючи** хірурга **незабутнім поглядом*** (О. Довженко). Стійка дієслівно-іменна сполука *кидати звинувачення*, маючи своїм лексичним синонімом дієслово *звинувачувати*, відрізняється від останнього вказівкою на необдуманість та безпідставність звинувачення у поєднанні із інтенсивністю його висунення. Сполука *обпікати поглядом* передає зневажливе та осудливе ставлення суб'єкта до опонента. У якості синонімів до неї можуть виступати сполучення дієслів із відповідними адвербіальними поширювачами: *зневажливо/осудливо дивитися на кого-небудь*.

Стійкі дієслівно-іменні сполуки часто компенсують нездатність дієслівних еквівалентів вказувати на інтенсивність та повноту охоплення певної дії, процесу чи стану. Наприклад: *Він **накинувся на роботу**, як голодний на хліб* (Д. Ткач), *Пам'ятаючи про героїчну загибель її чоловіка, народ **оточив** літню жінку і її дочку **теплотою й увагою*** (О. Козуля), *Коли мати почала **душити** його в своїх **обіймах**, згадав* [Доря] *одразу, що се його день* (М. Коцюбинський), *Проминули день і ніч, ще один день і нова ніч, але Ант не приходив до пам'яті..., часом він **заходився від кашлю**, простягав перед собою руки* (С. Склярєнко). Тільки останній приклад може трансформуватися у конструкцію з синонімічним дієслівним предикатом *закашлятися*, котрий засобом афіксації здатен передати подібне значення: “сильно кашляти”.

В ряді випадків стійкі дієслівно-іменні сполуки позначають дію, що має на меті змусити особу впливу виконати ту чи іншу дію, чи викликати у неї певний стан. Такі сполуки семантично наближаються не до однокореневого дієслова, а до його сполучення із дієсловами *змушувати/змусити*. Пор., наприклад: *Веселі*

жарти та гострі дотепи викликали довгий і безжурний регіт (З. Тулуб) – *змусити реготати, Шевченко – борець, поет, художник, Шевченко – людина завжди будив і будить у серцях людей глибоку до себе пошану й палку любов* (В. Козаченко) – *змусити шанувати і любити*.

На відміну від синонімічних дієслів, котрі констатують сам процес здійснення певної дії чи перебування у певному стані безвідносно до часової характеристики його протікання, стійкі дієслівно-іменні сполуки (завдяки варіативності дієслівних компонентів) вказують на його початок, тривалість та завершення. Наприклад: – *Несподівано ми **встряли** з ним у дискусію... Це був прекрасний мітинговий двобій* (Ю. Яновський), *Після уроків **затіяли** хлопці **міньбу**... Застромивши руку в кишеню, сказав [Дзюнька] Гаркавому: – Давай **мінятись*** (Є. Гуцало), *В холодному полі серед снігу 600 українських вояків **вступили в бій** з переважаючим вдесятеро більшовицьким військом* (В. Окаринський), – *Пустився в **бійку** – чуба не жалій!* (Прислів'я), *Піднявся на **боротьбу** і Полтавський полк, в якому був і коханий Марусі Грицько Бобренко* (О. Козуля), *1873 року Ілля Юхимович Рєпін **вибрався у мандрівку*** (Б. Певний), *Ось ви вже й готові бадьоріше **продовжувати свою путь*** (Л. Павленко), *Остаточне **оформлення своєї ідеї** він [Янош Бояї] **завершив у Львові*** (З журналу). Дієслівні синоніми вказаних сполук здатні виражати подібні відтінки лише у сполученні із фазисними дієсловами: ***почати** дискутувати, **мінятися**, **битися**, **боротися**, **мандрувати**; **продовжувати** подорожувати; **закінчувати** оформляти ідею* тощо.

II. Існують розбіжності і в аспекті **сполучуваності** зіставлюваних мовних одиниць. Стійкі дієслівно-іменні сполуки у цьому плані вигідно відрізняються від синонімічних їм дієслів, володіючи ширшими можливостями якісної конкретизації дії (процесу, стану) через атрибутивне поширення іменникового компонента, здатністю абсолютного вживання, а також можливістю поширюватися відмінковими, відмінково-прийменниковими формами слів із об'єктним та об'єктно-означальним значеннями, адвербіальними синтаксемами та інфінітивами. Пор., наприклад, неможливість трансформації

нижчезазначених речень у конструкції з синонімічними сполукам дієслівними предикатами: *Він, не вагаючись, приймав потрібні рішення на свій страх і ризик. При цьому його не лякало, що він може десь оступитися, помилитися, схибити* (О. Гончар) – **потрібно вирішувати, Якщо ж уважно читати стародавні письмена, з'ясовується, що наші предки подекуди успішно перемагали різні хвороби, навіть робили складні хірургічні операції* (О. Єфімов) – **складно хірургічно оперувати, Брат прислухався до всього уважно, але не виявляв ні схвалення, ні огуди* (В. Козаченко) – **не схвалювати і засуджувати що?, Ми робимо дуже цінні дослідження* (М. Трублаїні) – **дуже цінно досліджувати що?* тощо.

III. Аналіз стійких дієслівно-іменних сполук та однослівних корелятивів з точки зору сфери їх мовленнєвого використання свідчить про розмаїття стилістичних збігів та розходжень між ними.

Особливе стилістичне забарвлення досліджуваних сполук зумовлене стилістичною специфікою як іменникового, так і дієслівного компонентів. Наприклад: [Маруся:] *Я обіт давала перед Богом, і треба держатись того обіту* (Панас Мирний), – *Яке блаженство дарувати волю поневоленим, допомагати немічним...* (З журналу). На відміну від синонімічних дієслівних предикатів *присягати* та *звільняти*, котрі є стилістично нейтральними, стійкі дієслівно-іменні сполуки *давати обіт* (заст.) та *дарувати волю* створюють ефект поетичного піднесення.

Хоча стійкі дієслівно-іменні сполуки виникали та побутували переважно у книжних стилях мовлення (науково-технічна сфера, мова ділових паперів та офіційних документів), на даному етапі розвитку мови вони все більше проникають у мову художньої літератури та сферу розмовно-побутового стилю.

Здійснений аналіз дозволяє зробити такі висновки:

1. Стійкі дієслівно-іменні сполуки доповнюють синонімічний ряд дієслова, відрізняючись при цьому від своєї домінанти експресивним забарвленням, семантичними відтінками, стилістичною маркованістю та валентнісним потенціалом.

2. Багатство смислових та стилістичних відтінків, які вносить семантика компонентів стійких дієслівно-іменних сполук, дозволяє більш тонко, ніж синонімічне дієслово, диференціювати позначення тих сфер людської діяльності, з відображенням яких у мові не справляється дієслово.

3. Значно випереджаючи синонімічні дієслова за семантико-стилістичною ємністю, досліджувані сполуки переважають і в кількісному відношенні: сполук значно більше, ніж дієслів, причому кожному дієслову відповідає низка сполук.

Література

1. *Бойченко Н.О.* Стійкі дієслівні сполуки у публіцистичному тексті: типологічні ознаки та експресивний потенціал: Автореф. дис. ... канд. філол. наук. – К., 2002. – 19 с. 2. *Ефремова Э.И.* Глагольно-именные сочетания, соотносимые с однокоренными глаголами (грамматический и стилевой аспекты): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – Горький, 1974. – 20 с. 3. *Касьянова Л.Н.* Семантическая структура и особенности функционирования описательного глагольно-именного оборота в предложении: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1975. – 21 с. 4. *Кедайтене Е.И.* Принять участие – участвовать // Русская речь. – 1977. – № 1. – С. 44–50. 5. *Кононенко В.И.* Синонимика синтаксических конструкций в современном русском языке. – К., 1970. – 143 с. 6. *Лариохина Н.М.* Употребление устойчивых глагольно-именных словосочетаний с глаголами делать, совершать, производить // Русский язык за рубежом. – 1967. – № 2. – С. 35–38. 7. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н. Ярцева. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – 683 с. 8. *Мордвилко А.П.* Глагольно-именные описательные выражения в современном русском литературном языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1956. – 21 с. 9. *Мордвилко А.П.* Очерки по русской фразеологии. – М., 1964. – 131 с. 10. *Назарова Т.В.* Несвободные глагольно-субстантивные сочетания, обозначающие процессы чувствования в русском литературном языке (субъектные конструкции): Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – 1980. – 16 с. 11. *Похмельных В.В.* Глагольно-именные перифрастические обороты

современного русского языка: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1985. – 16 с. **12.** *Розанова В.В.* Синонимия устойчивых глагольно-именных сочетаний в современном русском языке // Очерки по синонимике современного русского литературного языка. – М.-Л.: Наука. – 1966. – С. 47–68. **13.** *Скрипник Л.Г.* Фразеологія української мови. – К.: Наукова думка, 1973. – 278 с. **14.** *Чернышева И.И.* Лингвистическая сущность аналитических конструкций и проблема их глагольных синонимов // Проблемы аналитизма в лексике. [Материалы симпозиума]. – Минск: Мин-во высш. и сред. образования БССР. Минск. Гос. пед. ин-т иностр. яз. – 1967. – Вып. 1. – С. 20–36. **15.** *Шанский Н.М.* Фразеология современного русского языка. – М., 1985. – 160 с. **16.** *Шубина Л.В.* Глагольные перифрастические обороты в современном русском языке: Автореф. дис. ... канд. филол. наук. – М., 1973. – 22 с.

Volodymyr Goshylyk

THE SYNONYMICS OF THE SET VERBAL-NOUN PHRASES

The article is dedicated to the analysis of the synonymics of the set verbal-noun phrases taking into account the semantic specificity of both the verbal and noun components. The paper reflects the differences in the nomination character of the investigated linguistic units in comparison with the synonymous verbal equivalents and single-type phrases.

У статті здійснюється аналіз синоніміки стійких дієслівно-іменних сполук з урахуванням специфіки семантики як дієслівного, так і іменникового компонентів сполуки. Простежується відмінність у характері номінації досліджуваних мовних одиниць у зіставленні із синонімічними дієслівними еквівалентами та однотипними сполуками.